

kręgu czytelników, studentów, jak i specjalistów. Nieprofesjonalnego czytelnika zadowolili zwięzły charakter składających się na pracę artykułów i jej strona wizualna. Pozostałe dwie grupy będą usatysfakcjonowane zawartością merytoryczną – uwzględnieniem w pracy współczesnego stanu badań oraz zaopatrzeniem pracy w aparat krytyczny, wykazy edycji źródeł i ich tłumaczeń oraz obszerną bibliografią (obie skupione jednak tylko na pracach powstałych w językach kongresowych). Docenią oni też skrupulatne ujednolicenie artykułów pod względem redakcyjnym. Historyk państwa i prawa oraz historyk idei uzyska zaś dzięki lekturze recenzowanego tomu charakteryzującą uczonych anglosaskich „kompletną” wizję jednego z przełomowych okresów dziejów powszechnych, którego oddziaływanie m.in. poprzez rodzący się wówczas model relacji państwa z Kościołem widoczne jest w części i do dzisiaj.

JACEK WIEWIOROWSKI (Poznań)

Historia ustroju i prawa w Polsce do 1772/1795. Wybór źródeł. Red. Sławomir Godek, Magdalena Wilczek-Karczewska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, ss. 564; *Historia ustroju i prawa w Polsce 1772/1795-1918. Wybór źródeł.* Red. Marian Kallas, Marek Krzymkowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, ss. 501; *Historia ustroju i prawa w Polsce 1918-1989. Wybór źródeł.* Red. Stanisław Rogowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, ss. 739; *Historia administracji w Polsce 1764-1989. Wybór źródeł.* Red. Arkadiusz Bereza, Grzegorz Smyk, Wiesław P. Tekely, Andrzej Wrzyszc, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, ss. 532.

Pierwsze trzy recenzowane pozycje stanowią źródłowe dopełnienie podręczników M. Kallasa, *Historia ustroju Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005 (patrz recenzja mojego autorstwa CPH, t. LVIII, z. 2, 2006, s. 338-345) oraz D. Makiły, *Historia prawa w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa (w przygotowaniu). Ostatnia to źródłowe uzupełnienie podręcznika W. Witkowskiego, *Historia administracji w Polsce 1764-1989*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa (w druku). Redaktorem naukowym całej serii wydawniczej jest M. Kallas.

Historia państwa i prawa oraz administracji Polski i ziem polskich pod zaborami jako przedmiot proponowana jest w różnych formach kształcenia: wykładowych, konwersatoryjnych i seminaryjnych dla studentów prawa i administracji, tak na studiach stacjonarnych, jak i niestacjonarnych we wszystkich szkołach wyższych czy to państwowych, czy to niepublicznych. W sumie jest to kilka tysięcy studentów, przeważnie pierwszego roku obu kierunków. Potrzeba wydania źródeł dla tych przedmiotów była więc bezsporna.

Stan opracowania historii ustroju, prawa i administracji Polski cieszył się jak dotąd dużą popularnością w środowisku. Przeważnie jednak bardziej dotyczyło to podręczników akademickich. Mamy ich obecnie kilkanaście, w tym wiele z ostatnich lat. Nie brakuje przy tym wydawnictw ogólnopolskich, jakkolwiek przeważają regionalne, ukazujące się na potrzeby konkretnych ośrodków akademickich. Znacznie mniej zważano natomiast na polu wydawnictw źródłowych, chociaż konieczność wydawania dawnych pomników prawa jest dla wszystkich oczywista i nie budzi wątpliwości. Nigdy też tak nie było, że podręczniki korespondowały z wyborem źródeł. Sama ich seria była już w ogóle nie do pomyślenia. Stan ten obecnie się radykalnie zmienił, a stało się to za sprawą Wydawnictwa Naukowego PWN, które objęło patronat nad podobnym przedsięwzięciem, powierzając redakcję serii, obejmującej aż siedem pozycji, M. Kallasowi. Wywiązał się on z niej nie tylko znakomicie, ale i w niezwykle krótkim

czasie, tj. w latach 2005-2007 (ostatnia pozycja w przygotowaniu). W rezultacie w ciągu zaledwie trzech lat otrzymamy pełne zadośćuczynienie potrzeb edukacji studentów w omawianym zakresie. To wielki sukces, który należy przyjąć z podziwem.

Śledząc na przestrzeni kilkudziesięciu lat ukazujące się wybory tekstów źródłowych, uznać należy, że dotychczasowe przedsięwzięcia były realizowane na mniejszą skalę lub posiadały formę cząstkową. W pierwszym przypadku przez długie lata, gdy chodzi o historię ustroju i prawa Polski, podstawowym i jedynym wyborem było dzieło J. Sawickiego, niestety, wydane w latach 1952-1953 jest obecnie praktycznie niedostępne, mało tego, doprowadzone zostało tylko do 1864 roku. Innym dobrym wydawnictwem, ograniczonym wyłącznie do spraw Polski, był wybór dokonany przez F. Połomskiego i P. Jurka – Wrocław 1997 (patrz moja recenzja CPH, t. L., z. 1 1998, s. 305-306). Większość pozostałych wydawnictw, np. fundamentalne dzieło M. Szanieckiego, *Wybór źródeł do historii państwa i prawa w dobie nowożytności* (Warszawa 1972 i późniejsze jego wydania), była zasadniczo wspólna dla powszechnej i rodzimej historii ustroju i prawa. W drugim przypadku wybory dotyczyły kwestii szczegółowych, zarówno z samej historii ustroju, w tym konstytucjonalizmu polskiego, np. T. Mołdawa, *Konstytucje polskie 1918-1998* (Warszawa 1998); M. Borucki *Konstytucje polskie 1791-1997* (Warszawa 2002); B. Lesiński, J. Walachowicz, *Historia ustroju państw w tekstach źródłowych* (Poznań 1992) itd., jak samej historii prawa, np. A. Dziadzio, D. Malec, *Historia prawa. Prawo karne w świetle źródeł* (Kraków 1997); tychże, *Historia prawa: proces i wymiar sprawiedliwości w świetle źródeł* (Kraków 2000); P. Jurek, *Wybór tekstów ćwiczeniowych do historii prawa, cz. 1. Własność, posiadanie* (Wrocław 1982) itd. Kwestią zupełnie odrębną, w dodatku nowym, było wydanie pod koniec XX wieku tekstów źródłowych do historii administracji już to powszechnej i polskiej (np. K. Kamińska, G. Barecki, *Wybór źródeł do historii administracji*, Toruń 1997; red. J. Malec *Historia administracji. Wybór źródeł*, Kraków 2002), już to wyłącznie polskiej (np. A. Konieczny, T. Kruszewski, *Historia administracji na ziemiach polskich. Wybór źródeł*, Wrocław 2002). Recenzowane wydawnictwo PWN przyjęło wyłącznie wybór źródeł ograniczony do Polski. Jest ono jednak tak wielce poszerzone o nowe treści, iż niewątpliwie objętościowo, jak i merytorycznie stanowi wybór źródeł o dotychczas niespotykanych rozmiarach i zakresie.

Wszystkie cztery tomy wyboru źródeł oparto na kryterium chronologicznym i rzeczowym. Czyni to cały materiał klarownym i czytelnym. Jest to ważne, gdyż w niektórych ośrodkach akademickich osobno wyklada się historię ustroju i prawa Polski oraz historię powszechną ustroju i prawa, zaś w innych odrębnie historię ustroju oraz historię prawa. W pierwszym przypadku wybór jest więc całościowy dla jednego z przedmiotów, w drugim niestety połowiczny, z konieczności zatem musi być uzupełniony tekstami z zakresu historii powszechnej. Przepuszczam przy tym, że na przestrzeni kilkudziesięciu następnych lat zapewne nikt z uczonych nie podejmie się wydać podobnego, pełnego wyboru źródeł dla historii powszechnej ustroju, prawa i administracji. Porządek poszczególnych tomów ustaliło kryterium przedmiotowe. Dla trzech pierwszych, dotyczących historii ustroju i prawa, jest on następujący – najpierw dokonano wyboru tekstów źródłowych z zakresu historii ustroju, a następnie historii prawa. Układ taki należy uznać za wzorcowy, daje on bowiem przejrzystość zamieszczonych źródeł, co niestety nie było udziałem niektórych wcześniejszych wydawnictw. Sama struktura wewnętrzna podziałów dla poszczególnych tomów jest przy tym sprawą wtórną, gdyż wymusił ją czas, w rezultacie wpływu którego mamy do czynienia z kolejnymi podziałami, zawsze jednak uzasadnionymi. Warto przy tym zaznaczyć, że zjawiska tego nie zauważamy w przypadku wyboru źródeł do historii administracji, gdzie struktura wewnętrznego podziału jest w miarę jednolita (podstawy ustroju państwa, administracja centralna, podziały terytorialne oraz administracja lokalna i samorząd, wreszcie sądownictwo administracyjne).

Tom I stanowi wybór źródeł z historii ustroju i prawa Polski (w tytule: *w Polsce do 1772/1795*). Liczy on 152 pozycje, zawarte na 558 (23-561) stronach. Historia ustroju obejmuje 64 teksty, głównie we fragmentach. Podzielono je tradycyjnie na dwa okresy: do 1454 roku

i Rzeczpospolita szlachecka (1454-1795). Część pierwsza obrazuje przy tym tylko 19 tekstów. Uważam jednak przyjęte proporcje za słuszne zarówno ze względów merytorycznych, ale przede wszystkim dydaktycznych, gdyż po wielu latach zajęć ze studentami stwierdzam wyraźnie, że okres do 1454 roku mało ich interesuje. Ubolewam nad tym, ale jestem pragmatykiem. W sumie przeważają teksty przywilejów szlacheckich i unii polsko-litewskich. Brakuje za to np. immunitetów, opisów z kronik obcych itd., gdyż mogłyby one wnieść zarówno spojrzenie oparte na dokumentach praktyki, jak i obce, postrzegające Polskę z zewnątrz. I Rzeczpospolitą ujęto głównie od strony normatywnej, czyli konstytucji sejmowych i innych aktów prawnych. Wszystkie one są ważne i istotne. Mankamentem jest jedynie zamieszczenie wśród nich fragmentu zaczerpniętego ze *Zbioru praw sądowych A. Zamoyskiego (Nr 51)*, traktującego o prawie osobowym, który ma się nijak do ustroju państwa. Teksty poświęcone historii prawa nie budzą żadnych zastrzeżeń. Pochwalam przede wszystkim wymienienie do 1454 roku jedynie źródeł prawa, bez wewnętrznego ich podziału na źródła prawa ziemskiego, miejskiego, wiejskiego i kanonicznego, co dla fachowców jest częstokroć nieostre, a dla studentów byłoby zupełnie niezrozumiałe.

Tom II obejmuje wybór źródeł z lat 1772/1795-1918. Zamieszczono tutaj 186 tekstów, z których 150 dotyczy historii ustroju (M. Kallas), a zaledwie 36 historii prawa (M. Krzymkowski). Na pozór nie wyglądają te proporcje dobrze, ale mają swoje uzasadnienie, gdyż historia prawa w rzeczywistości dotyczy prawa obowiązującego w państwach zaborczych. W rezultacie wybór źródeł z tej dziedziny wkroczyłby zupełnie niepotrzebnie w zakres historii powszechnej prawa. Ustrój państwa w wyborze jest kompletny, a nawet aż nadto wyczerpujący, zwłaszcza gdy chodzi o lata I wojny światowej (1914-1918). Złą manierą stało się natomiast zamieszczanie całych tekstów lub dużych partii, co jeszcze bardziej się ujawni w kolejnych tomach.

Tom III, zawierający źródła z lat 1918-1989, jest najobszerniejszy, liczy 214 pozycji, z czego 164 dla historii ustroju i zaledwie 98 dla historii prawa. Generalnie został on aż nadto rozbudowany. Zupełnie niepotrzebnie, co pozwolę sobie uzasadnić. Zaczę od sprawy najprostszej. Na zajęciach z przedmiotu mało kto wyklada ustrój i prawo na ziemiach polskich w okresie II wojny światowej. Tymczasem poświęcono tym zagadnieniom aż 68 tekstów liczących ok. 100 stron. To przesada, zwłaszcza gdy mieliśmy do czynienia nie z prawem, lecz bezprawiem. Połowa tego byłaby aż nadto wystarczająca. Tak samo w niewielkim stopniu wyklada się ustrój i prawo Polski w latach 1944-1989. Zajmuje on łącznie aż 98 tekstów, czyli 384 stron, co jest też sporym nadmiarem. Przesadna ilość tekstów powoduje jednocześnie, że wiele z nich jest uregulowaniami drobiazgowymi, np. rozmaitego rodzaju orędzia, odezwy, rozporządzenia, umowy, układy, zmiany ustaw itp. W rezultacie zamiast wyborowi pomagać, wręcz mu szkodzi. Dodatkowo coraz więcej zamieszcza się tekstów w całości, a przecież nie tędy droga.

Tom IV obejmuje teksty źródłowe z zakresu historii administracji, wydane na przestrzeni lat 1764-1989. Wyboru dokonali historycy administracji z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. W założeniu wspierają one podręcznik W. Witkowskiego. W sumie zawarto 117 tekstów. Poszczególne dzieje administracji w Polsce i na ziemiach polskich pod zaborami ujęte zostały w miarę proporcjonalnie, np. okres XIX wieku to 31 tekstów, II RP – 27, a w PRL – 44. Mankamenty wyboru tekstów jednak istnieją. Pierwszym i to bardzo poważnym jest fakt, że wiele tekstów z tomów I-III powtórzono w tomie IV. Jest ich kilkanaście, stąd też nie można mówić o niedopatrzaniu, a raczej o braku koordynacji jednych i drugich autorów, za co odpowiedzialność spada na barki redaktora naczelnego całej serii, M. Kallasa. Drugim, równie ciężkim zarzutem jest zamieszczenie tekstów, które z historią administracji nie mają nic wspólnego. Dotyczy to przede wszystkim licznych fragmentów z obszaru władzy ustawodawczej oraz wymiaru sprawiedliwości, a nawet ustroju społecznego. Pozwolę to sobie zobrazować. Dla lat 1764-1795 to zupełnie niepotrzebne fragmenty przyjęte z praw kardynalnych i konstytucji 3 maja, dla okresu XIX wieku konstytucje Księstwa Warszawskiego, Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej Krakowskiej, czy też dla II RP jej dwie konstytucje itp. Wszystkie je zawarto w częściach poświęconych podstawom ustroju państwa. Zupełnie niepotrzebnie, gdyż historii administracji poświęcona jest ledwie niewielka część tych aktów prawnych. Ma to też związek ze złym zało-

zeniem autorów tomu IV, ale też i tomów wcześniejszych z wyjątkiem pierwszego, że teksty aktów prawnych należy załączać w całości. Nic podobnego. Stoję bowiem na stanowisku, że wybór źródeł należy łączyć również z wyborem ze źródeł, gdyż w przeciwnym razie znajdują się w nim kwestie drobne, które wydawnictwo przeciążają, czyniąc je wprawdzie grubym co do objętości, lecz niewygodnym w korzystaniu, zwłaszcza gdy chodzi o konwersatoria.

Reasumując, stwierdzić należy, że autorzy wszystkich tomów aż nadto zadośćuczynili edukacji studentów w zakresie historii ustroju, prawa i administracji Polski. Walory treściowe i dydaktyczne wyboru należy ocenić bardzo wysoko. Na tle pozostałych wyborów tekstów źródłowych jest on niewątpliwie najobszerniejszy i najwartościowszy. Zapewne też rozpropagowany zostanie przez PWN w całym kraju, co należy uznać za zaletę. Mimo przedstawionych usterek niewątpliwie aspiruje on do wystawienia mu oceny najwyższej. Mam nadzieję, że odegra też istotną rolę w nauczaniu przedmiotu, co ugruntuje jego pozycję.

TADEUSZ MACIEJEWSKI (Gdańsk)

Artur Mezglewski, Henryk Misztal, Piotr Stanisław, *Prawo wyznaniowe*, C.H. Beck, Warszawa, 2006

Ukazanie się na rynku księgarskim w bieżącym roku 2006 nowego podręcznika do prawa wyznaniowego należy przywitać z radością i nadzieją na rozbudzenie większego zainteresowania tym przedmiotem u studentów, a także w środowiskach naukowych w całym kraju. Znajomość tego działu prawa może okazać się także potrzebna prawnikowi, który coraz częściej spotyka się w swojej praktyce zawodowej z problemami prawa wyznaniowego. Opracowanie przygotowane przez pracowników Katedr Prawa Wyznaniowego (prof. zw. dr hab. Henryk Misztal i dr Piotr Stanisław) oraz Prawa Administracyjnego (prof. dr hab. Artur Mezglewski) Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego zasługuje zatem na jak największą uwagę. Zespół jego współautorów gwarantuje wysoki poziom merytoryczny tej pozycji¹.

Godny uwagi wydaje się szczególnie podział materii prawa wyznaniowego, zaproponowany przez autorów podręcznika. Zakres merytoryczny tego działu prawa został już w swym kształcie i systematyce przyjęty przez naukowców zajmujących się tą gałęzią prawa. Jednakże każdy autor syntezy, jaką jest także recenzowana książka, ma pewien margines swobody w kształtowaniu systematyki swojego wykładu. Stąd też w obecnych na polskim prawniczym rynku księgarskim pozycjach poświęconych prawu wyznaniowemu, poszczególni autorzy posługiwali się odmiennymi metodami².

Systematyka podręcznika zastosowana w omawianej książce zasługuje na pozytywną ocenę. Rozdział pierwszy zatytułowany został: *Wiadomości wstępne*. Zawarto w nim informacje dotyczące teorii prawa wyznaniowego, a mianowicie: pojęcia prawa wyznaniowego i jego

¹ Np. A. Mezglewski, *Szkolnictwo wyznaniowe w Polsce w latach 1944-1980. Studium historyczno-prawne*, Wyd. KUL, Lublin 2004; idem, *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego*, wyd. KUL, Lublin 2004; idem (współ z W. Janigą), *Studia z prawa wyznaniowego*, Wyd. KUL, Lublin 2000; idem (współ z P. Stanisławem i M. Ordon), *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej*, Wyd. KUL, Lublin 2005; P. Stanisław, *Ubezpieczenie społeczne duchownych w prawie polskim*, Lublin 2001; H. Misztal, *Polskie prawo wyznaniowe*, t. I: *Zagadnienia wstępne, rys historyczny*, Lublin 1996; idem, *Prawo wyznaniowe III Rzeczypospolitej*, Lublin-Sandomierz 1998 i inne.

² Por. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Lexis-Nexis, wyd. 2, Warszawa 2003 oraz wyd. 3, 2005, J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Lexis-Nexis, wyd. 3, Warszawa 2006.